

”Suhteissa oloa”
Lastensuojelun asiakkaiden omaelämäkerrat
häpeän kuvastajina

Tuija Eronen
Tampereen yliopisto
Sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan laitos
Sosiaalityön lisensiaatin tutkielma
lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisalalla
Joulukuu 2003

Sisällys

1	Aralla alueella.....	3
2	Häpeä sosiaalisena ja toiminnallisena tunteena.....	4
3	Omaelämäkerrat häpeän kuvastajina.....	7
4	Tunteilla kerrottu minä.....	9
	4.1 Kiusatut.....	10
	4.2 Etsijät.....	13
	4.3 Tyytyväiset.....	16
	4.4 Rikkaat.....	19
5	Olosuhteista suhteissa oloon?.....	22
	Kirjallisuus.....	24

1 Aralla alueella

Kiinnostuin lastensuojelun ja häpeän välisestä suhteesta työskennellessäni lastenkodin johtajana ja perhekeskuksen arviointiosaston sosiaalityöntekijänä. Työssäni jouduin liikkumaan perheiden kanssa ”aralla alueella”, lapsiin kohdistuvan ”pahan” tai lasten tekemän ”pahan” kanssa. Näille ilmiöille on välillä vähän yhteisiä käsitteitä, sanoja ja kieltä. Tilanteissa ääni katoaa tai muuttuu huudoksi, liikumme silloin usein häpeässä ja häpeän rajamailla.

Häpeä on hankala tunne niin tutkijoille, auttajille kuin asiakkaillekin. Auttajat ja autettavat ovat sidoksissa toisiinsa kulttuurin tunnesääntöjen kautta. Kulttuuri määrittää tunteita monissa eri kohdissa, tunteiden tunnistamisessa, tunteiden nimeämisessä, tunteiden arvottamisessa, tunteiden hallinnassa ja tunteiden ilmaisemisessa (Hohchild 1998, 11). Sosiaalityössä on tärkeää tietää enemmän tunteiden dynamiikasta. Keskustelua sosiaalityöstä tunnetyönä aloitettiin 1980-1990 -lukujen taitteessa. Ilmari Rostilan (1988, 108-123) tutkimuksen mukaan sosiaalityön asiakkuuteen liittyy nöyryytyksen, alistamisen ja häpeän tunteita. Toisaalta taas Arja Tuomi (1992,64) kirjoittaa, että kukaan sosiaalityöntekijä ei kuitenkaan halua tahallaan nöyryyttää, nolata tai alistaa asiakkaitaan. Uuden vuosituhannen myötä pahatkin tunteet on otettu sosiaalityössä tutkimuksen aiheiksi (Forsberg 2001; Laitinen & Hurtig 2002).

Häpeää on tutkittu aiemmin asiakkaan ja terapeutin välisessä suhteessa. Häpeä on siinä aina läsnä, ohitettuna ja vaijettuna. (H. B. Lewis 1971.) Goffmanin tuotannossa (1967;1963), kasvokkaisen vuorovaikutuksen ja stigman tutkimuksissa, häpeällä on keskeinen asema. Leimaamisteorian pohjalta on myöhemmin esitetty näkemyksiä, joiden mukaan sosiaalityö voi olla ja on yksi erilaisten asiakasryhmien leimaajista, häpäisijöistä. Siksi sosiaalityön interventioita tulisi välttää mahdollisimman pitkälle, jotta välttyttäisiin yksilölliseltä ja yhteisölliseltä leimaamiselta. Pisimmälle vietynä tällä näkökulmalla voidaan perustella puuttumattomuutta. (Pösö 2002, 108-110, 113.)

Artikkelini aineistona ovat omaelämäkerrat, joiden yhteisenä teemana ovat kokemukset lastensuojelun perhe- ja laitoshoidosta. Artikkelissäni tarkastelen millaisia subjektipositioita,

minän paikkoja, kertojat rakentavat omaelämäkertoissa itselleen erityisesti niiden sisältämissä häpeäepisodeissa. Miten häpeä säätelee suhdetta muihin ja itseen? Miten häpeä säätelee suhdetta muihin tunteisiin? Käytän laajaa häpeän käsitettä. Tarkasteluni lähtee siitä, että häpeä on sosiaalinen tunne, joka sijoittaa ihmisen suhteeseen toisten ja itsen kanssa. Häpeä kertoo meille, että olemme yhtä aikaa sekä yksilöitä että sosiaalisissa suhteissa toisiimme. Häpeällä säädellään sosiaalisissa suhteissa etäisyyttä ja läheisyyttä, kuulumista ja vieraantumista, hetkestä hetkeen. Häpeä viittaa laajaan tunneperheeseen, joka vaihtelee lievästä epämukavuudesta, oudosta olostä, häpäisemisen ja kärsimyksen hetkiin sosiaalisissa suhteissa. (Retzinger 1995, 1105; Scheff & Retzinger, 2000.)

2 Häpeä sosiaalisena ja toiminnallisena tunteena

Länsimaisissa kulttuureissa häpeän käsite on kaventunut. Häpeäsanasto on muuttunut miltei yksipuolisen negatiiviseksi. Moderneissa individualistisissa yhteiskunnissa häpeän eri muotoja pyritään välttämään ja ohittamaan. (Scheff & Retzinger, 1997.) Häpeän dynamiikan esiintuomiseksi häpeäsanastoa on laajennettava. Kun häpeä ymmärretään mahdollisimman laajana käsitteenä ja kimppuna erilaisia vaikutuksiltaan myös positiivisia toiminnallisia mahdollisuuksia, häpeää ei tarvitse yrittää kaikin voimin välttää, paeta tai tehdä näkymättömäksi. Tällöin häpeää voidaan pitää luonnollisena tunteena tilanteissa, joissa on hävettävää (Mäntysaari 1996, 47). Amerikkalaiset sosiaalipsykologit Thomas Scheff ja Susan Retzinger (1997; 2000a; 2000b) käsittelevät tutkimuksissaan häpeän ja sosiaalisten sidosten suhdetta. Heidän mukaansa häpeä liittyy sovinnon mahdollisuuteen niin yksilöllisellä kuin yhteisöllisellä tasolla. He käsittävät häpeän liittyvän Goffmanin (1967) tavoin kaikkiin sosiaalisiin suhteisiin, joko olemassa olevana tai epämielilyttävänä mahdollisuutena. Tällainen laaja häpeän käsite pitää sisällään ”omantunnon tuskat”, joita voidaan pitää häpeän tajuna. Se pitää sisällään nolostumisen, vaatimattomuuden, nöyryyden, alistumisen, ujouden, epämukavan oudon olon tuntemukset, epäpätevyuden, torjutuksi ja hylätyksi tulemisen, epävarmuuden, kelpaamattomuuden, turvattomuuden kuin itsevarmuuden puutteenkin.

Häpeän voima liittyy Hellerin (1985) mukaan yksilöiden integroitumiseen yhteiskuntaan. Mitä enemmän häpeän voima on sisäistetty, sitä vähemmän tarvitaan ulkoista hallitsemista. Häpeällä on yhteiskuntaa koossa pitävä luonne. Tunne toimii välillä yksilön parhaaksi varoittamalla tilanteista, jotka eivät ole hänelle hyväksi. Häpeän voima perustuu siihen, että opimme yhteiskunnan keskeiset normit vain häpeämällä. Samalla kun opimme häpeämään, opimme hyväksymään yhteiskunnan herruusrakenteet. (Heller 1985, 40.) Häpeä liittyy sosiaaliseen kontrolliin juuri häpeän tunnon kautta. Kaikissa sosiaalisissa suhteissa koetaan häpeää hetkittäin, mutta sitä pyritään välttämään niissä suhteissa, jotka ovat yksilölle tärkeitä. (Scheff 2000, 97.) H.B.Lewis (1987, 16) kirjoittaa, että häpeän tunteminen edellyttää, että häpeävällä on emotionaalinen suhde toiseen ja hän välittää siitä mitä toinen ajattelee ja tuntee häntä kohtaan. Häpeä koskettaa koko itseä ja olemassaolo voi joutua vaakalaudalle jopa konkreettisenä fyysisenä kokemuksena.

Teoriassaan häpeästä Scheff ja Retzinger (1997) korostavat sosiaalisen siteen ja häpeän välistä suhdetta. He erottavat toisistaan kolme erilaista sosiaalisen siteen muotoa: solidaarisuuden, eristymisen ja sulautumisen. Tunteista ylpeys liittyy solidaarisuuteen kun taas häpeä liittyy eristymiseen ja sulautumiseen. Solidaarisessa suhteessa molemmat osapuolet tunnustavat toistensa suverenisuuden ja tasapainottavat toisen aseman kunnioittamisen oman asemansa kunnioittamisella. Häpeä ja syyllisyys eroavat toisistaan siinä, että häpeä koskee koko itseä ja syyllisyys taas yksittäistä tekoa. Syyllisyys pitää sisällään tulkinnan siitä, että olen riittävän voimakas vahingoittaakseni toista ja myös hyvittääkseni tekemääni vahinkoa. Häpeä taas vie voimat. (Scheff 2000, 92.)

Häpeästä voidaan erottaa kaksi kestoltaan ja intensiteetiltään erilaista häpeän lajia, episodinen häpeä ja arvottoman häpeä. Häpeässä on kyse siitä miten tulee nähdyksi ja määritellyksi erilaisissa sosiaalisissa suhteissa ja tämän nähdyksi tulemisen arvioinnista hetkestä hetkeen (Retzinger 1995, 1104). Kasvot ovat häpeätilanteissa se, mitä pitää yrittää säilyttää (Goffman, 1963). Nähdyksi tulemisen kokemus on lapsen ensimmäinen kokemus elämästä. Lapset muotoutuvat sosiaalisen kanssakäymisen kautta. Lapsi näkee itsensä toisen eleissä, katseissa ja asennoissa. Katseen kohde näkee lapsen ja heijastaa takaisin, miten on hänet nähnyt. (Kosonen U. 1997, 21-24.) Episodisessa häpeässä saadaan kokemus minästä minälle ja se

edellyttää minän rajoja, varmuutta itsestään ja omasta arvostaan. Episodinen häpeä pohjaa valta-asemaan tunnistetussa hierarkiassa. Tällaisen häpeän kokijalla on myös pääsy arvioivaan katseeseen. Arvioinnin kautta omaa toimintaa voidaan korjata niin että se ”näyttää taas hyvältä”. (Ronkainen 1999a, 134-135.)

Toinen häpeän laji on arvottoman häpeä, joka köyhdyttää kokijansa. Tällaisessa häpeässä alempiarvoisuus ja huonommuus sisäistetään. Pelko ja uumoilu itsestä ei aivan samoihin asioihin oikeutettuna ja ei aivan yhtä hyvänä kuin muut saa vahvistuksensa. (Ronkainen 1999a, 134-135.) Siihen sisältyy toisto, kehämäisyys ja hetkistä tulee ikuisuus. Häpeä, viha ja muut tunteet, jotka kestävät useita minuutteja, muuttuvat heijastuviksi. Häpeä on heijastuva tunne, joka voi aiheuttaa pitkään kestäviä sekä yksilöllisiä että yhteisöllisiä häpeän kehiä. Voi olla häpeissään siitä, että häpeää ja kiertää tätä häpeä-häpeän kehää niin kauan kunnes masentuu tai vetäytyy. Toinen kehä on häpeä-vihan kehä. Voi olla vihainen siitä, että häpeää ja häpeissään, kun on vihainen ja jatkaa ympäri tätä kehää. Häpeä-vihan tai häpeä-häpeän kehät voivat ilmetä myös vuorovaikutuksessa ja sosiaalisissa suhteissa missä ne voivat jatkua loputtomiin. (Scheff & Retzinger, 1997.)

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan omaelämäkertoja aineistona ja omaelämäkerroissa kerrottuja tunteita ja erityisesti häpeää. Häpeää lähestyn laajan häpeäkäsitteen avulla. Laaja häpeäkäsike tuo esiin kestoltaan ja intensiteetiltään erilaisia häpeäepisodeja ja häpeän kierteitä. Laaja häpeäkäsike antaa analyysin pohjaksi myös perussanaston. Häpeää ilmaistaan kielessä erilaisilla sanoilla, joilla kuvataan ihmisten välisiä suhteita ja suhdetta itseän.

3 Omaelämäkerrat häpeän kuvastimina

Käytän aineistonani valmista omaelämäkerta -aineistoa, jossa kirjoittajia ei ole ohjattu erikseen kertomaan häpeästä tai suoraan muistakaan tunteista. Aineistonani on 24 nimimerkillä kirjoitettua omaelämäkerta. Kirjoittajien ikä kirjoitushetkellä vaihtelee 12 vuodesta 75 vuoteen. Kirjoittajista yksi on poika, loput tyttöjä tai naisia. Yhteisenä kokemuksena kirjoittajilla on lastensuojelun asiakkuus ja kodin ulkopuolella eläminen jossakin elämän vaiheessa. Kirjoittajat kertovat elämästään erilaisissa sosiaalisissa sidoksissa ja suhteissa. Aineisto liittyy Stakesin Huostaanottoprojektin elämän taito -osioon, jossa avattiin kesällä 1999 tarinoiden keruu kutsumalla sijaisperheissä ja/tai laitoksissa eläneitä ja eläviä kirjoittamaan kokemuksistaan. Kertomuksista koottiin julkaisu Bardy & al. (2000) ”*Elämäni tarina*”, jota olen käyttänyt aineistolähteenä. Aineistossa korostuvat naisten ja tyttöjen häpeän hetket.

Omaelämäkerran kertominen vaatii tavan puhua kokemastaan onnettomuudesta tai onnesta. Kertojien muisti on parhaimmillaankin enemmän konstrukttiivinen kuin tarkka rekisteri tapahtumista. Tämä koskee sekä ulkoisia tapahtumia että niihin liitettyjä tunteita ja ajatuksia. Omaelämäkerrallisessa tarinassa kerrotaan enemmän siitä, miten halutaan tapahtumat ymmärtää ja tulla itse ymmärretyksi. (Salo 2001, 350-351.) Remes (2002, 80) pohtii tutkimuksessaan perhehoidossa olleiden lapsuuden elämäntarinoita saman aineiston pohjalta, jota käytän tässä tutkimuksessa. Hän hämmästelee sitä, että kertojilla näyttää olevan käytössään erittäin yhtenäinen tarinavalikoima, josta pitää vain valita joko onnellinen tai onneton versio. Kerronnalla tavoitellaan ymmärrystä. Elämäkerrallinen itsensä ymmärtäminen on liikettä, keskustelua, jossa kuljetaan menneessä ja nykyisyydessä. (Granö 2000, 35.) Omaelämäkerta kerrotaan aina jonkun kulttuurin sisältä ja sitä kerrotaan kulttuurille sopivilla tavoilla. Luentatapani on autobiografinen ja siinä korostuu näkemys omaelämäkerran kirjoittamisesta oman ”historian” tekemisenä. (Vilkko 1990, 86-87.)

Jokainen kirjoittajista kertoo ”sijoitushistoriansa”, kodin ulkopuolelle ja takaisin kotiin päätyksen historian (ks. Vilkko 1998, 28). Elämäntarinan kerronnassa referentaalinen funktio

viittaa tapahtumien perättäisyyteen, todenperäisyyteen, kerronnan tarkkuuteen ja rajauksiin. ”Sijoitushistoria” on näissä omaelämäkertoissa niiden referentaalinen funktio. Evaluatiivinen, tapahtumia arvioiva ja merkityksiä antava funktio tuo menneiden tapahtumien keskelle nykyisen arvioivan minän. (Vilkko 1997, 94.) Evaluatiivisen aineksen kautta rakentuu kirjoittajan subjektipositio. Subjektiposition käsite sopii tilanteisiin, joissa analysoidaan toiminnan rajoituksia. Kaikki positiot eivät ole yhtä aikaa mahdollisia. Itsemäärittely ja määrittelyksi tuleminen tapahtuvat sosiaalisissa käytännöissä. (Suoninen, 1997, 56-59.) Häpeä ja muut tunteet tuodaan omaelämäkertaan evaluatiivisen aineksen kautta. Tunteiden kirjosta ja erilaisista häpeän hetkistä rakentuu kirjoittajille erilaisia subjektipositioita.

Kun henkilö asettuu tiettyyn subjektipositioon, hän tulkitsee maailmaa tältä paikalta käsin. Hän tulkitsee maailmaa positioon liittyvien käsitteiden, siihen kytkeytyvien metaforien ja kerrontatapojen kautta. Jostakin subjektipositioista voi tulla eräänlainen minäkertomuksen johtomotiivi. Hallitseva subjektipositio kertoo millaisessa suhteessa olemme meitä määrittäviin diskursseihin. Kannattammeko niitä lämpimästi, vastustammeko, uskommeko, epäilemmekö, tyydymmekö niihin. Käytämmekö niitä rutiininomaisesti vai hyväksymmekö ne nihkeästi. (Ronkainen 1999b, 34-37.) Kun korostetaan Ronkaisen (mt, 38) tavoin aineistoa analysoitaessa sanaa eletty ja ajatellaan subjektipositiot eletyiksi, on väliä sillä miten itseä määritellään ja tullaan muiden määrittelemäksi. Mukaan tulevat tunteet ja merkitykset. Ronkainen (1999b, 63) katsoo, että toiminnan kautta luodaan emotionaalinen suhde symbolimerkityksiin ja niiden sisältämiin jakoihin. Suhde voi syntyä mielihyvänä ja varmuutena tai yhtäläillä vastenmielisyytenä ja vierautena.

Aineistossa kirjoittajista vain kolme käyttää häpeä sanaa, joten aineiston luennassa en ole päässyt suoraan häpeän hetkiin enkä erilaisiin subjektipositioihin. Häpeä on näissä elämäkertoissa yksi tunne muiden joukossa. Olen käyttänyt häpeän hetkien löytämiseen vaiheittaista analyysimallia, jossa analyysin ensimmäisenä vaiheena oli tekstin perussävyn tai vireen jäljittäminen. Tässä jäljittämisessä on tärkeää mennä sisään tarinaan ja kuunnella kertojan tarinaa sisältä käsin. (Kosonen P. 1998, 116.) Tarinoiden perusvire on vaikeuksista ja selviytymisestä kertominen. Tarinoissa vaihtelee sekä ilon ja tyytyväisyyden puhe että kärsimyksen puhe (vrt. Kosonen U. 1997). Tämän puheen sisältä olen erotellut kirjoittajien

elämäkerrassaan käyttämään koko tunnekirjoa. Tunnekirjon tunnistamisessa olen käyttänyt M. Lewisin (1999, 125-127) tunnemallia ja antanut Lewisin nimeämille tunteille värit. Olen erotellut eri väreillä värittämällä ilon/tyytyväisyyden puheesta ylpeyden, ilon, kiinnostumisen, empatian tunteita ja kärsimyksen puheesta surun, pelon, vihan, inhon, hämmennyksen, häpeän ja syyllisyyden tunne-episodeja. Tätä kautta olen jäsentänyt aineistoa keskittyen lopuksi löytämiini häpeäepisodeihin ja niiden tarkasteluun.

4 Tunteilla kerrottu minä

Kun joku kertojista käyttää elämäntarinansa kertomiseen M. Lewisin (1999) määrittelemän tunnekirjon koko laajuutta, niin toinen ilmaisee vain osaa tunteista. Kertomuksissa tunteita ei sanoiteta suoraan iloksi, suruksi, yllättymiseksi, häpeäksi tai syyllisyydeksi vaan tunteiden sanasto on myös metaforia ja metonymioita ja tekstin rakenteen yhteyksiä (Kaskisaari 1998). Häpeästä kerrotaan dialogeina ja tarinoina elämästä, joissa häpeä liittyy ihmisten välisiin suhteisiin ja toimintaan tai suhteeseen oman itsen kanssa. Joku kertoo pienellä äänellä pieniä julmia tarinoita. Toinen taas kertoo jatkuvasta kärsimyksestä ja mitätöimisestä.

Analyysin edetessä erilaiset subjektipositiot hahmottuivat erilaisen elämästä kertomisen kautta. Kun käytin analyysitekniikkana värittämistä, muodostuivat erilaiset subjektipositiot myös konkreettisesti eri värisiksi. Kertojat asettuivat kiusatun, etsijän, tyytyväisen ja rikkaan subjektipositioihin. Löytämässäni subjektipositioissa käytetään erilaista tunnekieltä ja ne ovat eri värisiä. Menneen väriskaala, paletin niukkuus tai runsaus väritetään kuitenkin tästä hetkestä. Erivärisissä subjektipositioissa ilmaistaan erilaista häpeää. Kiusattujen subjektipositiossa häpeä on mykkää tarkkana oloa ja jähmettynyttä häpeän pelkoa ja välttämistä. Etsijöiden subjektipositiossa häpeä on leimaavaa ja mitätöivää. Se saa pakenemaan tai hyökkäämään raivoisasti joko itseä tai muita vastaan. Tyytyväisten subjektipositiossa häpeä on episodista, tilanteista ja sitä korjataan myönteisellä arvioinnilla itsestä ja suhteesta muihin. Rikkaiden subjektipositiossa häpeän kirjossa on koettu muiden positioiden häpeän säätelytavat. Heille häpeä on erilaista erilaisissa suhteissa, ja sitä voidaan käsitellä ja säädellä joustavilla

tavoilla muuttamalla omaa käyttäytymistä tai antamalla anteeksi, vaikka ei aio unohtaa tai ihan ymmärräkään muiden tai omaa toimintaa.

4.1 Kiusatut

Kiusatun subjektipositiosta kertoo tarinaansa kuusi kirjoittajista: Sijaiskotilapsi 13 v., Tyttö nimeltä Mape 17 v., Aleksandra 17 v., Kalat-82 17 v., Suvi noin 30 v., Huumorin kukka 34v.. Heidän sijoitushistoriansa ja ikänsä vaihtelee, mutta yhteisenä elämän jäsentäjänä on sosiaalisissa suhteissa koettu turvattomuus.

En ole tuntenut oloani turvalliseksi laitoksessa. Samalla osastolla asui pitkään vanhempi poika jota pelkäsin. Poika uhkaili minua jatkuvasti. Laitoksessa lasten ja nuorten välit on välillä tosi huonot esimerkiksi kiristystä, uhkailua, lyömistä, haukkumista. Kalat-82 17 v.

Heitä yhdistävät kertomukset kiusatuksi tulemisesta ja uhriksi joutumisesta erilaisissa sekä menneissä että nykyisissä ihmissuhteissa. Tyttö nimeltään Mape on juuri siirtynyt (siirretty) sijaisperheestä lastenkotiin. Aleksandra on itse halunnut pois kotoa turvaan nuorisokotiin, mutta pettynyt siihen, ettei siellä olekaan turvallista. Kalat -82 kertoo suhteestaan poikaystäväänsä ristiriitaisena ja kuvaa poikaystäväänsä hyväksikäyttäjäksi. Suvn omat lapset ovat kirjoitushetkellä kriisiperheessä ja tätä kokemustaan lastensuojelusta hän kuvaa ”vihdoinkin hyväksi”. Huumorin kukka miettii eroa miehestään, jonka hän on huomannut olevan mustasukkainen, väkivaltainen sekä itselleen että perheelleen, mutta on päättänyt antaa tälle vielä yhden mahdollisuuden.

Kiusatun subjektipositiossa häpeä on vienyt voimat. Tämän hetken elämässä ollaan pettymyksen ja helvetin rajalla suhteessa niihin ihmisiin, joista itse välittää, olivat he sitten sijaisvanhemmat, oma puoliso, poikaystävä, laitoksen henkilökunta tai oma itse. Tulevaisuus näyttää epävarmalta.

...näin tappeluita, huumeiden käyttöä, alkavaa rikollisuutta ja henkistä väkivaltaa. En koskaan hyväksynyt sitä, että ympäristö muokkasi minuakin.—Tulin nuorisokotiin, koska tarvitsin turvaa ja huolenpitoa. Sain päinvastaista; jatkuva väkivallanuhka riippui ukkospilvenä ilmassa. Aleksandra 17 v.

Häpeän tunnetta ilmaistaan voimakkaasti pettymyksenä, häpeän välttämisenä ja häpeän pelkona. Oma keho varoittaa häpeätilanteista niin, että vatsassa kouristelee, pää ja ajatukset menevät sekaisin ja ääni katoaa. Keho jäykistyy, menee lukkoon, on outo, omituinen ja arka olo. Häpeä on nytkähdyksiä paikalleen jähmettyneessä kehossa. Aikuisena voi sanoittaa kokemuksiaan synnytyksen masennukseksi ja paniikkihäiriöksi.

Kiusatun subjektiossa oma ääni puuttuu lähes kokonaan. Mykkänä todistajana voi tilanteita selostaa seikkaperäisesti päiväkirjaan. Kiusatun subjektiossa puhumattomuutta käytetään myös osoittamaan toisille omaa loukkaantumista, paheksuntaa ja närkästystä muiden käytöksestä (Goffman 1967, 127). Puhuminen ylipäänsä saa aikaan ahdistavan olon ja toiveena on ymmärretyksi tuleminen puhumatta. *“Antaisin mitä vain jos joku ymmärtäisi miltä minusta tuntuu”* (Aleksandra 17v.). Syrjään jäämisen tunteeseen sisältyy voimakas kokemus omasta herkkyydestä tulkita toisten tunteita ja eleitä. Tähän sisältyy myös vastavuoroisesti oletus, että toiset pystyisivät myös näkemään omat tunteet ja tarpeet. (Malinen 2002, 48.)

Kiusatut puhuvat väleistä ja oloista. Välit muihin ihmisiin vaikuttavat suoraan oloihin. Kiusatun subjektiossa häpeä aiheuttaa vetäytymistä sosiaalisista suhteista. Eristäytymisen ja sosiaalisten suhteiden rajoittaminen “turvallisiin” muodostuu ongelmaksi. Myös avun saaminen estyy.

Vuonna –96 rupesin polttelemaan cannabistuotteita ja ottamaan pillereitä viinan kanssa. Vanhempani eivät tienneet mitään. Kävimme koulukuraattorin kanssa juttelemassa usein, mutta se ei hyödyttänyt. Minulla oli tuolloin todella paha olla. Olin masentunut ja tuntui, ettei ketään kiinnostaisi Heikkiä. Ajattelin useasti itsemurhaa...Lopulta sain ajan psykiatrilta, mutta en käynyt siellä. Tyttö nimeltä Mape 17 v.

Ratkaisu, jonka on omaksunut häpeän ja nolatuksi tulemisen hallintaan, alkaa hallita elämää. Vetäytymisestä, hylätyksi ja erilleen joutumisen kokemuksesta, tulee elämäntarinan kantava subjektiossa. Häpeä jatkuvana huonona omanatuntona ja virheiden pelkona on eristävä tunne. Häpeän pelko eristää kiusatun hyvistä kokemuksista, ilosta ja tyytyväisyydestä. Mennyt on sulatettava, käytävä läpi ja tulevaisuutta kelattava. Toiminta tapahtuu yksinäisyydessä, itsekseen ja itsen sisällä.

Sukupuoli ja ikä muodostuvat keskeiseksi häpeän määrittelykohteeksi kiusatun subjektiosuhteissa. Kiusattuna oleminen ja kiusatun osaan tyytyminen on tarkkana olemista. On oltava jatkuvasti varuillaan sen suhteen miten tulee määritellyksi. Kiusatun subjektiosuhteissa kasvaminen työstä naiseksi ja naisesta vaimoksi ja äidiksi on varuillaan oloa. Tytön kannalta aikuisen turva riippuu siitä miten hän tulee eri tilanteissa määritellyksi.

Omahoitaja haukku mut ”pikku huorax” kun mulla oli 12-vuotiaana fraiduja kaulassa. Toiset nuoret pitelivät musta kiinni ja yx poika imi minkä kerkes mun kaulaa ja mulle tuli sit sellanen olo että mä olisin syyllinen niihin fraiduihin!!! Välillä on aika vaikee tajuta mix mua syytetään joka asiasta mitä meidän osastolla tapahtuu, mut kaikkeen tottuu!!!! Kalat –82 17 v.

Aikuisen vallassa on tuleeko tyttö määritellyksi ”pikkutyttöksi” vai ”pikkuhuoraksi”. Huora jää aikuisten turvan ulkopuolelle (Saarikoski 1999). Seksuaalisuus on länsimaisessa ajattelussa keskeinen ”hyvän” ja ”huonon” tytön määrittelykriteeri. ”Hyvän” tytön nähdään olevan puhdas ja viaton, kun taas ”paha” tyttö on viettelevä, avoimen seksuaalinen, kutsuva ja siksi paheellinen. (Aaltonen & Honkatukia 2002, 209.) Seurustelun soveliaisuussääntöihin kuuluu perheessä tytön ja pojan iän vertaaminen. Aikuisen auktoriteettiasemaa käytetään määriteltäessä nuoria ”tyttöksi”, ”pikkutyttöksi” tai lapseksi. (Aapola 2002, 130.) Miehisissä porukoissa taas tytön turmaksi tulee ”huumorimielinen” kähmintä ja ”vaimoksi” kouluttaminen. Häpeän ja häpäisemisen säätelyssä ”huumorimielinen” antaa mahdollisuuden myös sosiaalisten sidosten vaihtoehtoista sulautumiselle. Sulautuminen tapahtuu, kun tekoa pidetään tavanomaisena, pikkurikkeenä, jonka kuka tahansa meistä olisi voinut tehdä. (Scheff & Retzinger, 1997.)

Kiusatun subjektiosuhteissa turvasta maksetaan kova hinta. Ei saa edes itkeä. Elämä voisi olla erilaista, mutta on vain kestävä. Mitä tapahtuu kun ei enää kestä? ”En kestä enää” on aikuisten naisten itsemurhaviestien peruselementti. Elämältä alkaa hävitä merkitys ja se on jotenkin omaa syytä. (Honkasalo & Utriainen 1995, 196.) Helppona kiusattuna ja turvattomana oleminen on oma häpeä. Kiusatun läheltä löytyy usein kiusaaja, jos sitä uskaltaa etsiä. Kiusatun kanssa työskenneltäessä on kuultava ja luettava pienet äänettömät viestit. On uskallettava katsoa maailmaa hetki kiusatun hiljaisesta häpeästä ja puututtava. Tärkeää on turvallisuuden lisääminen tässä hetkessä.

4.2 Etsijät

Etsijän subjektipositiosta elämäntarinaansa jäsentää kuusi kertojaa: Destiny's child 14 v., Läpi vaikka harmaan kiven 17 v., Tyttö, pallo ja unelma 17 v., Sinilintu 37 v., Orporaukka 44 v., tyttö vm-54 45 v.. Heidän elämäntarinoidensa alkupuolelle liittyvät kertomukset itsestä selviytyjänä, turvana isälle, pikkuveljelle tai äidille. Heidän sijoitushistoriansa yhteisenä piirteenä ovat monet hyläytyksi tulemisen kertomukset, erilaisuus, kuulumattomuus ja kiertolaisuus. Elämäntarinoissa toistuu täydellinen hetkittäinen tai pitkään jatkunut irrallisuus merkittävistä sosiaalisista suhteista. Irrallisuuteen liittyy tulkinta, ettei merkitse mitään kenellekään vaan on ”ei kukaan”. He ovat asuneet sukulaisten ja vanhempien luona, sijaisperheissä, erilaisissa laitoksissa, lastenkodeissa, nuorisokodeissa, koulukodissa, ensikodissa, turvakodissa ja/tai psykiatrisessa sairaalassa. Tasavertaista molemminpuolista ylpeyttä sosiaalisissa suhteissa ei ole nimeksikään. Etsijän subjektipositiosta elämää rakennetaan tulevaisuuteen päin. He kertovat itsestään tilanteessa, jossa tulevaisuudelta odotetaan kiintymystä, luottamusta, rakkautta ja välittämistä.

Arvottoman häpeä on sisäistetty vuorovaikutustilanteissa monissa päivittäisissä vuosittain jatkuvissa toistoissa, joissa kuulee liian usein toisten sanat ”killisilmä”, ”mutakuono”, ”jättisilmä” tai ”osta pattereita kuulokojeeseesi”. Eristävissä sosiaalisissa suhteissa tulee selväksi, että muut ”pitivät minua jotenkin poikkeavana” ja että ”minusta ei tykätä”. Otsassa on leima, jossa lukee ”ei kukaan”. Eristävissä suhteissa tulee kohdelluksi esineenä ja on ”kuin palautettava paketti”. Häpeä näkyy itsearviointina ja havaintona, että on erilainen kuin muut, turvan ulkopuolella ja omillaan.

Muihin kohdistuva pettymys ja petetyksi tulemiseen liittyvä häpeäraivo voi olla raaka vihaa, kosta ja katkeruutta. Samalla kuitenkin huomaa joutuvansa kauemmas ja tulevansa yhä ilkeämmäksi, kylmemmäksi ja julmaksi. Suru muuttuu tuskaksi, ankeaksi ja synkäksi. Pelko on pelkoa kaiken suhteen, yksinäisyyden pelkoa, sitä että pelkää muiden jättävän ja lopulta vieraantuu kaikista.

Mies olikin ilkeä eikä se tykännyt lapsista, eli veljestäni ja minusta. Silloin tunsin itseni kovin huonoksi. Olen huono lapsi, kun minusta ei tykätä. Olin kaikille ilkeä ja asiat

meni jonnekin. Sitten tuli valo. Mies otti kimpsunsa, kun äiti käski häipymään. Minusta tuli kuitenkin entistä ilkeämpi ja kylmempi. Tyttö, pallo ja unelma 17 v.

Häpeä ja häpäiseminen sattuu ja sitä vastaan puolustaudutaan raivolla, yhä laajenevilla häpeävihan kehillä, joissa vaihtelee viha ja hyökkäys muita vastaan ja hyökkäys itseä vastaa. Häpeävihassa käsitys itsestä muuttuu mustaksi. ”Minulla huono ja likainen sydän” tai ”olin kasvanut jo kieroon”. ”Minä en rakasta ketään, en välitä kenestäkään enkä omista tunteita”. Kehä muuttuu kierteksi sekä suhteessa itseen että suhteessa toisiin. Häpeän aiheuttamaa vihaa kuuluu kontrolloida, sillä sen ilmaiseminen on myös muille niin tuskallista, että ennemmin puututaan häpeän aiheuttaman vihan kontrollointiin kuin häpeän alkuperän selvittämiseen ja mahdolliseen sovintoon. On rankaistava itseään vihaisuudesta ja hävettävä vihaansa. Vihan keskellä voi myös vetäytyä.

Ihmiset huusivat kaikki yhteen ääneen, enkä lopulta tiennyt ketä olisi syytä pelätä eniten, äitiä vai niitä toisia. Olin kauhuissani kunnes tapahtui jotain, mikä vaikutti loppuelämäni. Minä vetäydyin siitä tilanteesta. Ulkonaisesti ei tapahtunut mitään, istuin edelleen sänkyäni päällä, katselin kaikkea kuin lasin takaa, enkä kuullut mitään...Muistan päättäneeni, että tehkää mitä vaan mutta ette koskaan tule näkemään miltä se minusta oikeasti tuntuu. Tyttö vm-54 45 v.

Raivoamisen hävettävyydessä on jotain erityisesti naiseuteen kytkeytyvää. Häpeää liittyy myös siihen, että naisista ja vihasta on kaksi toisilleen vastakkaista mielikuvaa. Yhtäältä on mielikuva vähään tyytyväisestä, lämpimästä ja hoivaavasta äitihahmosta tai ”kiltistä” tytöstä, jonka olemukseen eivät kuulu mitkään vihan ilmaukset. Toisaalta taas elää mielikuva kiukkuisesta, nalkuttavasta akasta tai ”kovasta kimmasta” joka on tyytymätön kohtaloonsa ja raivostuu pienimmästäkin provokaatioista. Hänen kiukkuaan pidetään raivoavana ja tuhoavana. Naiset jaetaan vihan ilmaisun suhteen pyhimyksiin ja raivottariin. (Nykyri 1999, 165.) Vihaisten tyttöjen katsotaan myös olevan ”miehistymässä” (Aaltonen & Honkatukia 2002, 213). Sukupuoli ja ikä tuotetaan suhteessa vihan (häpeäraivon) kontrollointiin. Kun naisen ja tytön viha on joko ”lapsellista” tai ”miehistä”, niin silloin ei hyväksytä ilmaistua tunnetta eikä tyytymättömyyttä vaan molemmat mitätöidään. Jos vihan lähettämää viestiä ei ymmärretä vaan tämä viesti mitätöidään ja häpäistään, on seurauksena suurempi raivo. (Nykyri 1999, 167.) Etsijät ovat sanoutuneet irti helppona kiusattuna olemisesta niillä keinoilla, jotka ovat

käytettävissä. Kiusatun subjektipositio tuotetaan silti kuvaksi ”sisäisestä minästä” ja sitä ihannoidaan, sillä kiusatulla voi olla joskus mahdollisuus turvaan.

Näkyväksi ja kuuluvaksi tullaan niillä tavoilla, jotka ovat olleet käytettävissä. Kaisa Vehkalahti (2002, 243) kirjoittaa, että nuorilla omat päämääränsä ja tavoitteensa myös tilanteissa, joissa viranomaisten ja kasvatuslaitoksen henkilökunnan kanssa nuorten ”neuvotteluasema” on olematon. Ne keinot, joilla omia päämääriä ja tavoitteita aktiivisesti tavoitellaan voivat olla karkaaminen ja häpeäraivo. Häpeäraivo voi kohdistua joko muihin tai itseensä.

Kierre jatkui. Välillä asuin kotona ja välillä rappukäytävissä öitä viettäen sitten siskoni kaverin luona niin kauan kunnes hän tappoi itsensä pettävän miehensä takia. Asuin lopulta niin monessa osoitteessa, että 28:n eri kodin osoitteet menevät ilmassa ristiin. Ei taida olla monta kaupunginosaa, jossa en olisi asunut. Kuinka monesti viiltelin ranteitani ja muuten vaan vahingoitin itseäni huomiota saadakseni, en edes muista. Mutta ne hetket kun minua halattiin ja säällittiin nostivat kuitenkin aina pääni ylös ja jaksoin jatkaa kulkurin tietä. Kun taas olin rappukäytävissä tai tutkinta-asemalla öitä, kiinnitti virkavalta minuun huomiota ja jouduin koulukotiin. Minulta ei silloin kysytty, mitä haluaisin. Jos nyt yleensä koskaan kysyttiin. Orpo raukka –55 44 v.

Väkivallan keskellä eläessä ja itsetunnon murentuessa yhteys omaan ruumiiseen katkeaa ja sitä voi viiillellä. Välinpitämättömyys on kaikkein pahinta. Kokemus, ettei kukaan välitä, on vieraannuttava havainto. Sivuuuttaminen tekee arvottoman häpeästä kaikkien nähtävillä olevaa, jotakin mikä tiedetään kysymättä. Paperit seuraavat perässä ja leima näkyy otsassa. Kaikki on jo luettu kirjoista, mitattu ja testattu testeillä. Lapsiin kohdistuvaan mitätöimiseen ja arvottomuuden tunteen sisäistämiseen ei tarvita aikuisten lyöntejä, pelkkä aikuisen vaikeneminen ja esineenä kohtelemine riittävät. (vrt. Granfelt 1998, 157.) ”Sain lukea lastensuojeluvirastossa elämäni tarkkailupaperit ja kauhistuin, miten viranomaiset muka tunsivat minut niin hyvin, että luulin lukevani jonkun toisen lapsen papereita.” (Orpo raukka – 55 44 v.).

Etsintä on pysähtymistä, tavoitteiden asettamista, hidasta arkista suhteiden rakentamista, sopimusten pitämistä ja henkiin jäämistä. Se on tutustumista omiin tunteisiin sellaisessa turvassa, väleissä, joissa ei tarvitse pelätä jatkuvasti muiden hyökkäyksiä.“ *Minun on*

edelleenkin vaikea näyttää tunteitani, koska pelkään, että annan ihmisille aseet käteen tehdessäni niin.” (Tyttö vm-54 45 v.).

Työntekijöiden jatkuva vaihtuminen, hylkääminen, tekee sosiaalityön auttamissuhteista etsijöille jatkuvia häpeän kierteitä, joita vastaan voi yrittää puolustautua vihalla ja häpäisemällä auttajan vaikka “kirjaviisaaksi”. Auttajan on lunastettava paikkansa ja luottamuksensa hiljalleen. Etsintä on omien vahvuuksien ja haavoittuvuuden kartoittamista. Se on välittämisen ja kiintymyksen etsintää tässä päivässä, mutta ajassa kuljetaan sekä menneeseen että tulevaan.

4.3 Tyytyväiset

Tyytyväisen subjektiposition rakentaa omaelämäkerrassaan viisi kirjoittajaa: Elämästä selvinnyt 13 v., Jimmy 13 v., Soja 15 v., Ehkäpä minulla kävi hyvä onni 15 v., Johanna 17 v.. Heillä elämä on tällä hetkellä tasapainossa ja he ilmaisevat olevansa tyytyväisiä. Heidän sijoitushistoriansa ovat erilaisia, mutta yhteistä on käsitys siitä, että jossakin vaiheessa sijoitus on ollut pysyvä.

Aloitin uuden elämän. Aloin alusta pitäen sanomaan sijaisvanhempiani “Äidiksi” ja “Isäksi”. Nyt siitä on kulunut kuusi vuotta ja olen 13-vuotias. Asun edelleen samassa perheessä. Käyn ala-asteen kuudetta luokkaa, eikä kukaan ole koskaan kiusannut minua siitä, että olen sijaislapsi. Kaverini pitivät minua aivan samanlaisena ihmisenä, kuin muutkin. Tapaan äitiä, silloin tällöin. Isästäni en tiedä mitään. Perheeseen on tullut yksi lisää. Minua kolme vuotta vanhempi tyttö, joka on ollut jo kolme ja puoli vuotta. Minulla on hyvä olla kun tiedän, ettei minun tarvitse pois lähteä. “elämästä selvinnyt” 13 v.

Tyytyväisten kertomuksissa kärsimyksen ja häpeän hetket rakentuvat koko ajan niin, että niihin sisältyy selviytymisen, kuulluksi tulemisen ja avun saamisen kokemukset.

Mieleeni muistuu eräs tapaus talvella. Oli ilta ja pakkasta, kun olin ulkona. En tiennyt että äitini oli poissa kotoa. Minua alkoi paleltaa sillä olin ulkona ilman käsineitä. Pimpotin ovikelloa, mutta äiti ei tullut avaamaan. Minua pelotti. Olin ypyöksin kylmässä rappukäytävässä. Aloin itkeä. Käteni olivat niin jäässä, että sormia tuskin pystyi liikuttamaan. En muista kuinka kauan siinä olin, mutta jonkin ajan päästä tuli yläkerran keski-ikäinen nainen kysymään, että mikä oli hätänä. Minä itkin ja selitin

että olin ollut pihalla ja kukaan ei avannut ovea. Nainen vei minut asuntoonsa. Hän antoi syötävää.

”elämästä selvinnyt” 13 v.

Tunteet ovat tunnistettuja ja tunteilla on nimet, joista käytetään enemmän sanakirjamerkityksiä kuin metaforia. Myös muiden tunteet tunnistetaan ja otetaan huomioon. Tyytyväiset eivät jää kiinni häpeäkokemuksiin tai -tilanteisiin. Häpeä, jota koetaan, on episodista häpeää. Häpeä on ohikiitäviä hetkiä, joissa paljastuminen tapahtuu myös muille, mutta se tasapainotetaan omalla positiivisella arvioinnilla tilanteesta, muista ja itsestä. Häpeätilanteita ei myöskään peitetä eikä jätetä kertomatta.

Tyytyväisen subjektiossa sosiaaliset sidokset ovat muutosvaiheissa olleet vieraannuttavia ja yksinäisiä. Itse on ollut ujo ja on joutunut välillä myös kiusatuksi. Tässä hetkessä hyvät ihmissuhteet ja suhtautuminen itseen merkitsevät enemmän kuin menneet kokemukset. Yhdessä muiden perheenjäsenten kanssa on valmis myös luopumaan. Luopumisesta ei tule omaa häpeää kuten kiusatun subjektiossa eikä mustasukkaista petetyksi tulemista kuten etsijöiden subjektiossa. Luopumista ja sopeutumista ei vaadita vain itseltä vaan nähdään, että myös muut luopuvat ja sopeutuvat yhteisen hyvän nimissä. Luopuminen on luopumista asioista, ei itsestä.

Tyytyväisen subjektiossa kirjoittavat ovat tällä hetkellä turvassa olevia teini-ikäisiä. Ylpeys on oman itsen ja toisten arvostamista, asioiden sujumista. Ilo ja ylpeys syntyy arkisissa tilanteissa, jotka eivät tuntu vaikeilta tai jos tuntuvat niin huomaa oman rohkeuden lisääntyneen tilanteessa. Tyytyväisen subjektiossa on vapaa pääsy ”lapselliseen” iloon ja ylpeyteen sekä itsestä että muista ja tämän tunteen jakamiseen muiden kanssa (Nathanson 1987, 187-1988). *“Harrastan jalkapalloa ja asiani on hyvässä jamassa. Toikkari on kohtalainen ja pysyn koulussa kärryillä. Olen muutenkin tyytyväinen itteeni.”* (Jimmy 13v.).

Pettymykset ja epäonnistumiset vanhempien tapaamisissa ovat tilanteeseen sidottuja tekoja eikä niiden tapahtumia laajenneta käsittämään mitään muuta kuin niiden tapahtumahetki. Avoin suhtautuminen vanhempien mielenterveys- tai alkoholiongelmiin on mahdollista vain sellaisissa vuorovaikutussuhteissa, joissa se sallitaan. Tilanteissa, joissa kaikki osapuolet

tietävät ja myöntävät tilanteen ja ottavat sen toiminnassaan huomioon. Silloin, kun sijoituksesta on tullut “pysyvä”, on tyytyväisten subjektiossa mahdollista suhtautua vanhempien puutteisiin ja vahvuuksiin avoimesti, “tosiasioina”, vaikka avoin suhtautuminen ei tee suhteesta vanhempiin yhtään helpompaa tai parempaa. Lapsen ei kuitenkaan tarvitse jatkuvasti miettiä mitä pitää salata ja mitä saa kertoa. (vrt. Bluebond-Langner 1984, 220-223.)

En haluaisi kenenkään kokevan samaa mitä itse olen 11 vuotta sitten kokenut. -- Olen pyrkinyt käymään vanhempieni luona joka kuukausi, joka ei aina onnistu, sillä heillä on vielä tänä päivänäkin alkoholiongelma. Tilanne on onneksi sielläkin päin paljon rauhallisempi, vaikka joka päiväinen kysymys on, koska viina vie heidät hautaan. Olen kuitenkin kaikesta huolimatta tasapainoisessa elämäntilanteessa ja saan olla iloinen, että minun tapauksessani kävi loppujen lopuksi näin. Soja 15 v.

Tyytyväisten subjektiossa kertomukset vanhemmista ovat sivusta seuraamista. Kotitilannetta ja äitiä seurataan sivusta. Äiti on sairaskertomus, josta voidaan havaita merkkejä sairauden etenemisestä ja tilasta. Äidin tila näkyy tarjolla olevan ruuan tasossa. Äiti on huonossa kunnossa ja menee huonompaan kuntoon, kunnes päätyy hoitoon. Äitiyden puutteet ovat tekoja ja turvaa voi saada myös muilta aikuisilta, yläkerran tädiltä, päiväkodista, lastenkodista ja/tai sijaisvanhemmilta. Vanhempien tilanne ja toiminta voi ottaa päähän. Vanhempia saa pelätä, silloin kun he ovat pelottavia. Voi surra, kun vanhemmilla menee huonosti. Tunteita ei peitellä eikä häpeillä. Saa olla iloinen. Oma elämä ja omat tunteet erotetaan vanhempien tunteista ja elämästä. Oma elämä on tasapainossa, mutta vanhempien elämä voi olla traagista draamaa.

Tyytyväisten subjektiossa tuotetaan lapsuus ja vanhemmuus tekoina ja asioina. Sukupuoleen kiinnitetään vain vähän huomiota. Lapsi ei määriy selkeästi “tytöksi” tai “pojaksi”. Työskenneltäessä tyytyväisten subjektiossa itsensä määrittävien kanssa on sosiaalityössä myös tiedettävä milloin lapsen asioihin ei tarvitse puuttua. Jos lapsi on tilanteessaan ja suhteissaan tyytyväinen, turvassa, iloinen ja ylpeä niin ei ole syytä tuoda tilanteeseen jatkuvaa perheiden yhdistämisen ja epävarmuuden uhkaa.

4.4. Rikkaat

Rikkaan subjektipositioon kertojista asettuu kuusi. Iältään nuorin ja vanhin ja kolme hyvin pitkän kertomuksen kirjoittanutta kertojaa: Mä-87 12 v., Maria Millasnoora 21 v. , Kuutamotyttö 25 v., Liisa 26 v., Lastenkodissa onnellisesti asunut lapsi 37 v., Helena Kulonen 75 v.. Heidän sijoitushistoriansa ovat erilaisia. He ovat käyttäneet erilaisia palveluja, olleet sijoitettuina perheisiin tai laitoksiin. Myös kestoltaan asiakkuus vaihtelee muutamasta kuukaudesta vuosiin. Yhteistä kirjoittajille on, että sijoitushistoriaa ja omia elämän kokemuksia kerrotaan tällä hetkellä turvasta ja kotoa. Tilanteesta, jossa voi olla ylpeä muista ja itsestään. He kirjoittavat laajasti kuvaillen ja arvioiden elämänsä tapahtumia, omia tunteitaan, läheisiä ja kivuliaita ihmissuhteita ja tilanteita.

Tänään olen 21 –vuotias. Tunnen olevani rikas, kun minulla on ollut niin monta perhettä ja kotia. Olen kokenut kaikenlaista, mutta koen myös saaneeni enemmän kuin muut. Olen monesti miettinyt, millaista olisi ollut asua omien vanhempiensa kanssa perheenä. Kuinka tietämätön elämästä olisinkaan! Olen tyytyväinen, että kävi niin kuin kävi. - - Jumala varasi minulle parhaat sijaisvanhemmat. Olen kiitollinen, ja arvostan heidän työtään suuresti. Heille pitäisi antaa kasapäin mitaleja ja diplomeja. He tekivät todella suuren työn RAKKAUDESTA, ei rahasta. Maria Millasnoora 21v.

“Rakkauden ja rahan” –teema nousee rikkaan subjektipositiossa häpeän määrittelyjen ja erottelujen tuottajaksi. Lasten kesken kasvattajat voidaan jakaa aitoihin, oikeisiin ja rakastaviin “äiteihin” ja rahasta toimiviin. Sillä ovatko kasvattajat biologisia vai sijaisvanhempia, opettajia vai laitoksen henkilökuntaa ei ole väliä vaan merkittävää on molemminpuolisen kunnioituksen arviointi. Rikkaan subjektipositiossa on varaa arvioida, arvostaa ja arvostella toista ja itseä.

Rikkaan subjektipositiossa on käytössä koko tunnekirjo. Kaikki kirjoittajat nuorimmasta vanhimpaan kertovat antaneensa anteeksi. Ylpeys itsestä on sitä, että osaa vaikka mitä, tuntee olevansa tarvittu ja tärkeä ihminen. Ylpeys toisesta taas saa oman olon tuntumaan turvalliselta. Ajan myötä on oppinut ”pitämään puolensa” ja arvostamaan itseään.

Muistui mieleen Linnean tokaisu: ”Kristin kulkee nokkapystyssä niin kuin mikäkin momselli, vaik´et mitään osaa.” Olisin tahtonut vastata hänelle että: ”Osaanpas kaiken: ammattikoulussa oli ollut kotitaloutta, kaikkea mitä siihen kuuluu ja ompelua, voimistelua, ammattitalousoppia, suomen kieltä, terveysoppia, piirustusta.” Miksi tuo ihminen minua näin kiusasi, vaikka olin nöyristä nöyriin. En koskaan voinut puolustaa itseäni! Helena Kulonen 75 v.

Rikkaan subjektipositiossa häpeä on tunnistettu ja nimetty tunne. Häpeä koetaan kodin seinien sisällä. Tuntuu, että olisi tehnyt mieli upota sohvan pehmusteisiin. Toisinaan juoksee piiloon uunin taakse, hajottelee tavaroita huoneessaan tai paiskaa oven kiinni. Hämähäinen tuottaa kärsimystä ja on hirveää pitää tunteet sisällään. Toisissa hetkissä on ollut nöyrä ja kuuliainen. Toisinaan taas ”se koira älähtää johon kalikka kalahtaa”, voi jopa villiintyä ja hyppiä seinille. Jotkut hetket ovat jääneet painamaan. Häpeätilanteita on oppinut karttamaan ja välillä on hävennyt vanhempiaan suunnattomasti, kun he eivät ole pystyneet tarjoamaan sellaista kotia kuin muilla. Joistakin asioista on huono-omatunto ja niitä haluaisi korjata ja hyvittää. Häpeää käsitellään sekä puhumalla että vaikenemalla. Sinnittelemällä, nöyrytmällä ja minäprojektein, jossa itsestä muokataan kelvollista. Toisten sanomisista nolostutaan ja otetaan opiksi.

Olin jo varhain aika äkkipikainen reagoimaan asioihin ja tämän tästä kulutin osaston lattioita polkemalla jalkaa. Muistan, kun johtaja sanoi äkkipikaisuudestani minulle ensimmäisen kerran keskustelua häiritsevänä asiana. –Taisivat hänen sanansa tehoa, kun muistan vieläkin olleeni nolostunut. Minun piti siis oppia hillitsemään itseäni. Samalla opin olemaan suorastaan kauhuissani joka kerta kun menin hakemaan hänen toimistostaan postia tai lappua vaateostoksia varten. Ajattelin aina että on parempi vain olla hiljaa niin ”se” ei saa niitä ”tulivuorenpurkautumis” –kohtauksiaan. Kuutamotyttö 25 v.

Lapsuuteen ja nuoruuteen on rikkaan subjektipositiossa liittynyt samanlaisia häpeän hetkiä kuin kiusatun subjektipositiossa, alistamista, mitätöintiä, kiusaamista, seksuaalista nolaamista ja myös hyväksikäyttöä, josta ei ole vuosiin kerrottu kenellekään vaan se on ollut lapsen salaisuus. Häpeän hetkiä on säädelty mykkyydellä, näkymättömyydellä ja välttämällä. Salaaminen on nähty ainoaksi tavaksi olla joutumatta sosiaalisten suhteiden ulkopuolelle syytetyksi ja leimatuksi. Hämmennykseksi on jäänyt se, miten kukaan ei huomannut käytöksen muuttumista yhä sulkeutuneemmaksi tai sitä, että ”alkoi hyppiä seinille”. Rikkaan subjektipositiossa on huomannut, että aikuisilta voi pitää piilossa ”salattuja kansioita”.

Kyllä minä tunsin, että minusta välitettiin ja minut hyväksyttiin sijaisperheessä, mutta vähän sellainen vierasolo oli kuitenkin aina. Vaikka olen vaiennut seksuaalisesta hyväksikäytöstäni, muuten en halua salata, miten asiat ovat elämässäni olleet. Pidän tärkeänä, että kerron itse pojille taustastani. Minulta on salattu pienenä asioita, ja on ollut ikävä kuulla niistä jälkeempään esimerkiksi sisareltani. Liisa 26v.

Omaan valehteluun ja salaamiseen liittyy kuitenkin omantunnontuskia ja on vaikea kestää muiden valheita ja häpeää. Totuuden puhuminen korostuu kertomuksissa. Äidin hylkääminen ja äidin hylkäämäksi joutuminen nousee rikkaan subjektipositiossa yhdeksi keskeiseksi teemaksi. Se ei jotenkin tunnu kuuluvan ”hyvän” äidin ja ”kiltin” tyttären kaavaan. Äidin ja tyttären suhde syntyy kaipuuna, eroina, häpeänä ja hylkäämisenä. Oma äitiä ei pysty ymmärtämään vaan hän jää välillä ventovieraaksi. Hyvä äitiys on hoitamista, huomioimista, rakastamista, kurittamista, evästämistä loputtomiin. Äitiys on suhteiden verkosto. (Honkasalo & Utriainen 1995, 202.) Omassa äidissä äitiys häviää välillä näkymättömiin. Äidissä näkyy äitiyden hylkääjä. Kodin rikkojan ventovieraus, kylmyys, alastomuus ja juoppous. Äitiin liittyvää kauhua ja häpeää on vaikea kohdata. Äitiä ei voi edes katsoa pitkään, muutama sekunti riittää. Liisalle (26v.) äiti on liian iso pettymys ja saa aikuisenakin pakenemaan paikalta. Kuutamotyön (25v) mielestä ”tavallinen lapsi kuuluu lähelle aikuista, joka antaa turvaa ja tukee kaikessa loppuun asti. Niinkin, että jos oma äiti puuttuu, voi joku toinen nainen saada kunnian olla vaikka lapsen mummo.” Totuudessa pysyminen, puhuminen ja tunteiden läpikäyminen on rikkaan subjektipositiossa rikkomaton arvo. Puhumattomuuteen ei enää suostuta, vaikka vaikenemisen ja salaamisen vaatimus voidaan esittää.

”Kun ihmiset alkaa juoruilla”, hän mutisi. Pyyntö tuntui minusta pahalta. Tunsin itseni petetyksi, kun aviomieheni häpesi sijaisperheessä vietettyä lapsuuttani. ”Enkä häpee sua, mä rakastan sua...” En antanut hänen jatkaa. ”Puhukoot, mitä puhuvat, se ei minua haittaa! Ihmisten pitääkin saada tietää enemmän sijaisperheissä kasvaneista. Jos saan tilaisuuden, kerron kyllä ihmisille kokemuksistani. Minä en aio olla siitä hiljaa! Maria Millasnoora 21 v.

Olen nyt 75-vuotias vanha äiti. Minulla on 5 lasta ja 8 lastenlasta, sekä yksi lastenlasten lapsi. Elämä on ollut rikasta 54 vuotta kestäneessä avioliitossa. Olen antanut anteeksi, mutta unohtaa en voi. Nämä lapsuuteni ajat ovat vamma sielussani, vaikka uskon, että toisilla on ollut vaikeampaa. Helena Kulonen 75 v.

Lapsuuden nöyryytyksiin ja häpäisemiseen voi iän myötä saada välimatkaa, kun oma elämä rakentuu tyttärenä, vaimona, äitinä, mummona ja isomummona ja kun omat läheiset tukevat kirjoittamaan ja kertomaan. Rikkaan subjektiosuhteissa elämän rikkaus syntyy omasta paikasta sosiaalisten sidosten ja suhteiden ketjussa.

5 Olosuhteista suhteissa oloon ?

Asetin tavoitteekseni tarkastella millaisia subjektiosuhteita, minän paikkoja, kertojat rakentavat omaelämäkertoissa itselleen erityisesti niiden sisältämissä häpeäepiisodissa. Miten häpeä säätelee näissä omaelämäkertoissa suhdetta muihin ja itseen? Laajan häpeäkäsitteen ja myös muiden tunteiden tarkastelun avulla löysin erilaisia subjektiosuhteita, joissa kertojat sijoittavat itsensä suhteeseen toisten ja itsensä kanssa.

Häpeä on erilaista eri subjektiosuhteissa. Häpeä ei liity yksioikaisesti näissä kertomuksissa arvottoman häpeään eikä siihen, että on joutunut kasvamaan lastenkodissa tai sijaisperheessä. Myöhempäänkin sosiaalityön asiakkuuteen ei liity arvottoman häpeää vaan toisissa kertomuksissa asiakkuus ja kotoa pois pääseminen ovat vähentäneet häpeää. Olosuhteiden muuttaminen ei kuitenkaan vaikuta, ellei se samalla muuta suhteissa oloa ja jäsenenä sosiaalisia suhteita uudella tavalla solidaarisemmiksi. Kiusatuilla häpeä liittyy turvattomiin ja alistaviin sosiaalisiin suhteisiin, joista he ovat liian riippuvaisia. Etsijöillä häpeä liittyy eristäviin, mitätöiviin ja esineistäviin suhteisiin, joissa he joutuvat puolustautumaan joko häpeäraivolla tai vetäytymään pakenemalla. Tyytyväiset elävät solidaarisissa suhteissa, joissa häpeä ei määritä elämää. Sosiaaliset suhteet on määritelty uudelleen. Heidän kokemansa häpeä on tällä hetkellä episodista. Rikkaan subjektiosuhteissa häpeä, nolostumisena ja omantunnon tuskina, on toiminut myös sovinnon edellytyksenä, vapauttavasti. Toisten sanomisista on voinut ottaa opiksi. Olosuhteita tärkeämmäksi nousee näissä suhteissa olo. Se ovatko suhteet, joissa eletään tällä hetkellä, solidaarisia, eristäviä vai sulauttavia.

Häpeä liittyy tässä aineistossa myös kasvamiseen tytöstä naiseksi. Kiusatuilla naiseksi kasvaminen on pelottavaa ja tarkkaa puuhaa, hyväksikäytetyksi joutumista, alistumista ja

maineen menetystä. Etsijän naiseuteen kuuluu häpeä omasta ”miehisestä” tai ”lapsellisesta” raivosta, joka eristää sosiaalisissa suhteissa. Tyytyväisille kasvaminen on itsenäistymistä, ”lapsellisen” iloinen ja ylpeä asia, eikä siinä ei oteta kantaa sukupuoleen. Rikkaille naiseuden päämääränä on olla omaa äitiä rikkaampi: rakastavampi ja tyytyväisempi suhteissaan.

Omaelämäkerroissa tuotettiin myös kyselijän ja kyseenalaistajan ääntä. Kysyttiin kysymyksiä, joihin kaikki vastailevat kierrellen tai joita ei lapsena eikä aikuisenakaan vielä saisi kysyä. Yksi jatkotutkimuksen suunta on tutkia miten lastensuojelun käytännöissä käsitellään lapsen kanssa sitä tietoa, joka on ”paperilla”, esimerkiksi sitä, että lapsella on diagnosoitu FAS. Toinen jatkotutkimuksen suunta on erilaisten sovintoon ja sovitteluun liittyvien sosiaalityön työmenetelmien kehittäminen, joissa hankalia tunteita kuten häpeää ei ohiteta. Kolmas jatkotutkimuksen suunta on syventää näiden omaelämäkertojen tunnepuheen tutkimista myös muihin tunteisiin, jotka tässä tutkimuksessa olivat sivuroolissa. Käytännön sosiaalityön tulee sisällyttää työmenetelmiinsä asiakkaan tunnepuheen kuuntelu. Miten paljon iloa, ylpeyttä ja tyytyväisyyttä asiakkaan suhteissa on suhteessa häpeään, pelkoon ja vihaan? Ilmeneekö häpeä suhteissa nöyryytenä, nolostumisena, jatkuvana häpeän pelkona, näkymättömyytenä, mykkyyttenä, omantunnontuskina, häpäisemisenä, kärsimyksenä, itsevihana vai häpeäraivona? Oletan, että erilainen häpeä vaatii sosiaalityöltä erilaista lähestymistapaa ja työskentelyotetta.

Kirjallisuus:

Aaltonen, Sanna & Honkatukia, Päivi (2002) Kovat kimmat otsikoissa ja otsikoiden takana. Teoksessa Aaltonen, Sanna & Honkatukia, Päivi (toim.) Tulkintoja tytöistä. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 207-223.

Aapola, Sinikka (2002) Pikkutyttöjä vai puoliaikuisia? Teoksessa Aaltonen, Sanna & Honkatukia, Päivi (toim.) Tulkintoja tytöistä. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 129-147.

Bardy Marjatta, Barkman, Johanna & Janhunen, Tarja (toim.) (2000) Elämäni tarina. Lukemisto lapsuuden kokemuksista lastenkodissa ja perhehoidossa. Helsinki: Stakes.

Bluebond-Langner, Myra (1984) *The Private World of Dying Children*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Forsberg, Hannele (2001) "Palaverin päätyttyä pihisimme vihasta". *Väkivalta, auttajat ja kirjoitetut tunteet*. *Janus* 9 (1), 3-21.

Goffman, Erving (1967) *Interaction ritual. Essays on face-to-face behavior*. New York: Pantheon Books.

Goffman, Erving (1963) *Stigma. Notes of the Management of Spoiled Identity*. New York: Englewood Cliffs.

Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Granö, Päivi (2000) *Taiteilijan lapsuuden kuvat. Lapsuus ja taide samassa hetkessä*. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 30. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Heller, Agnes (1985) *The Power of Shame. A Rational Perspective*. London, Boston, Melbourne & Henley: Routledge & Kegan Paul.

Hochschild, Arlie Russel (1998) The sociology of emotion as a way of seeing. Teoksessa Bendelow, Gillian & Williams, Simon J. (ed.) *Emotions in Social Life. Critical Themes and Contemporary Issues*. London & New York: Routledge, 3-15.

Honkasalo, Marja-Liisa & Utriainen, Terhi (1995) Äiti ja kuolema. Itse(murha) matrilineaarisessa jatkumossa. Teoksessa Heinämaa, Sara & Näre, Sari (toim.) *Pahan tyttäret. Sukupuolitettu pelko, viha ja valta*. Tampere: Gaudeamus, 192-205.

Kaskisaari, Marja (1998) Rakkauden täyttymys. Seksuaaliset erot ja romanttinen rakkaus. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Peltonen, Eeva, Vilkkö, Anni (toim.) Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino, 273-309.

Kosonen, Päivi (1998) Muodottomat ja sukupuolettomat. Georges Perecin ja Nathalie Sarrauten katkoniset kirjailija omaelämäkerrat. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Peltonen Eeva, Vilkkö, Anni (toim.) Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino, 103-124.

Kosonen, Ulla (1997) Nähdynsi tulemisen kaipuu ja häpeä. Teoksessa Jokinen, Eeva (toim.) Ruumiin siteet. Tekstejä eroista, järjestyksistä ja sukupuolesta. Tampere: Vastapaino, 21-41.

Laitinen, Merja (2002) Inestitilanteen ulottuvuuksia. Pahaa, pahempaa vai pahinta? Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Keuruu: PS-kustannus, 63-85.

Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) (2002) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Keuruu. PS-kustannus.

Lewis, Helen Block (1971) Shame and Guilt in Neurosis. New York. International Universities Press.

Lewis, Helen Block (1987) The Role of Shame In Depression Over Life Span. Teoksessa Lewis, H.B. (ed.) The Role of Shame in Symptom Formation. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 29-50.

Lewis, Michael (1999) The Role of the Self in Cognition and Emotion. Teoksessa Dalglish, Tim & Power, Mick (eds.) The Handbook of Cognition and Emotion. Chichester: John Wiley & Sons, 125-142.

Malinen, Ben (2002) Häpeän monet kasvot. Sisällön analyysi aikuisten suomalaisten häpeästä omaelämäkertoissa. Pro gradu-tutkielma. Käytännöllisen teologian laitos. Helsingin yliopisto.

Mäntysaari, Mikko (1996) Häpeän tunteita. Teoksessa Utelias järki ja sosiaalipolitiikka. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 37-48.

Nathanson, Donald (1987) The Shame/Pride Axis. Teoksessa Lewis, H.B. (ed.) The Role of Shame in Symptom Formation. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 183-205.

Nykyri, Tuija (1999) Kun rakkaus rakoilee: parisuhteen ristiriitaiset tilanteet naisten kokemina. Teoksessa Näre, Sari (toim.) Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä. Hämeenlinna: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 155-175.

Pösö, Tarja (2002) Käsitteet, paha ja tutkijan rajat. Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Keuruu. PS-kustannus, 108-126.

- Remes, Silja (2002) Kerrotut elämät - perhehoidossa kasvaneiden nuorten elämän tarinoita. Sosiaalityön pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitos.
- Retzinger Suzanne (1995) Identifying Shame and Anger in Discourse. Sage Publications Inc. American Behavioral Scientist 38 (8), August 1995, 1104-1113.
- Rostila, Ilmari (1988) Subjektina sosiaalitoimistossa? Asiakassuhteen analysointia toimeentulotuki-, PAV- ja lastensuojeluasiakkaiden kokemusten kautta. Helsinki: Sosiaalihalitus. Sosiaalihalituksen julkaisuja 7/1988.
- Ronkainen, Suvi (1999a) Subjektius, häpeä ja syyllisyys parisuhdeväkivallan elementteinä. Teoksessa Näre, Sari (toim.) Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä. Hämeenlinna: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 131-154.
- Ronkainen, Suvi (1999b) Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Tampere. Gaudeamus.
- Saarikoski, Helena (1999) Tytön rakkaus ja häpeä huoran maineen sääteleminä. Teoksessa Näre, Sari (toim.) Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä. Hämeenlinna: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 107-130.
- Salo, Mikko A. (2001) Runoutta vai laadullista tutkimusta? Janus 9 (4), 342-356
- Scheff, Thomas & Retzinger, Suzanne (1997) Shame, Anger and the Social Bond: The Theory of Sexual Offenders and Treatment. Electronic Journal of Sosaology (1997)
- Scheff, Thomas & Retzinger, Suzanne (2000a) Shame As The Master Emotion of Everyday Life. Journal of Mundane Behavior. <http://www.mundanebehavior.org/issues/v1n3/scheff-retzinger.html>
- Scheff, Thomas & Retzinger, Suzanne (2000b) Shame and Shaming in Restorative Justice. The Red Feather Journal of Postmodern Criminology. An International Journal. <http://www.tryoung.com/journal-pomocrim/vol-8-shaming/scheff.html>
- Scheff, Thomas (2000) Shame and the Social Bond: A Sociological Theory. Sociological Theory 18(1) March 2000, 84-99.
- Suoninen, Eero (1997) Miten tutkia moniäänistä ihmistä. Tampere: Acta Unicersitatis Tampensis 580.
- Tuomi, Arja (1992) Sosiaalityöntekijä – tunnetyöntekijä. Ajatuksia sosiaalityöstä tunnetyönä. Tampere: Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikanlaitos. Tutkimuksia sarja B nro. 13.
- Vehkalahti, Kaisa (2002) Vuorelan kasvatuslaitoksen tytöt ja pahantapaisuuden sukupuoli 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa Aaltonen, Sanna & Honkatukia, Päivi (toim.) Tulkintoja tytöistä. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 224-250.

Vilkko, Anni (1990) Omaelämäkertojen analysoiminen kertomuksina. Teoksessa Mäkelä, Klaus (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 81-98.

Vilkko, Anni (1997) Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta. Tampere: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Vilkko, Anni (1998) Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Peltonen, Eeva, Vilkko, Anni (toim.) Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino, 27-72.

